

РЭЦЭПЦЫЯ ГІСТАРЫЧНАЙ ПОСТАЦІ ТАДЭВУША КАСЦЮШКІ І ПАЎСТАННЯ 1794 Г. У “БЕЛАРУСКАЙ ПЕСНІ ПРА КАСЦЮШКУ”

Трафімчык А. В.

г. Мінск, БІП-Інстытут
правазнаўства

У беларускай літаратуры не існуе, так бы мовіць, “касцюшкіяды”, хаця напачатку такія тэндэнцыі назіраліся. Беларусы шанавалі памяць пра Тадэвуша Касцюшку у легендах, паданнях, песнях, якія ўзнікалі і працяглы час бытавалі ў народным асяродку яшчэ пры жыцці героя. Гэта інфармацыя ідзе ў разрэз з меркаваннем Ігната Храпавіцкага – прадстаўніка старажытнага шляхецкага роду, прыхільніка абуджэння беларусаў як народа (1817 – 1893 гг.). Даследчык XIX ст. у 1843 г. лічыў тагачасны беларускі этнас выключна апалітычным у сваім паэтычным фальклоры: “Калі мы будзем шукаць у ёй (паэзіі беларускага народа. – А. Т.) адлюстраванне палітычных здарэнняў, якія адбываліся колісь у краі, успамянаў пра людзей, што маглі на іх уплываць і вартасцямі ці заганамі прыцягваць да сябе ўвагу народа, баюся, каб наша праца не была зусім марнаю. Люд у беларускіх правінцыях з таго часу, як гісторыя наша пачынае высветлівацца, аніякага не браў удзелу ў кіраўніцтве краем, ні ў беспарадках, якія бесперапынна мянялі палітычную арганізацыю. Ён падпадаў пад уплыў Літвы (sic!), Польшчы і Расіі, абьякава пазіраючы на войны, якія вялі між сабою тыя дзяржавы. Дык нас не павінна здзіўляць, што ён не захаваў у памяці тыя здарэнні ды не апяваў учынкаў ваяра, якога не ведаў, як назваць, ворагам ці братам” [1, с. 177–178].

Адным з твораў, якія абвяргаюць меркаванне І. Храпавіцкага, з’яўляецца ліра-эпічны сказ, умоўна названы даследчыкамі “Беларускай песняй пра Касцюшку”. Твор упершыню быў запісаны і апублікаваны паралельна двума збіральнікамі фальклорнага багацця – Паўлам Шэйнам [2, с. 384] і нейкім Пламеньчыкам [3] ва ўсходняй частцы Беларусі ў другой палове XIX ст. (адпаведна, пад Барысавам і Лепелем), а трохі пазней, у 1903 г. – Вячаславам Камінскім у Відзах (Браслаўшчына – Паўночная Беларусь) [4]. Гэта цікава і ў нейкім сэнсе знамянальна ўжо само па сабе, бо сведчыць пра этнічнае адзінства вялікай беларускай тэрыторыі: як бачна з песні, насельніцтва нават тых земляў, на якіх практычна не вяліся

ваенныя дзеянні, усведамляла падзеі паўстання як ім блізкія і ў той жа час, не зважаючы на асіміляцыйную палітыку суседзяў, выразна адрознівала сябе ад палякаў і расейцаў (“маскалёў”).

Савецкія выданні запісаў песень П. Шэйна, атрымаўшы сацыяльную структурызацыю, гэтай песні не ўтрымліваюць. Ёсць толькі зазначэнне, што салдацкія песні на Беларусі з’явіліся і развіваліся ў канцы XVIII – пачатку XIX стст. і мелі ўплыў рускіх салдацкіх песень, бо рэкруты заносілі іх у рэпертуар беларускай вёскі. Арыгінальныя салдацкія песні на тэрыторыі Беларусі, гаворыцца ў выданні “Беларускія народныя песні” 1962 г., “па ідэйнаму зместу блізкія да рускіх песень” [5, с. 416]. Падагнанасць пад ідэалагічныя патрабаванні бачыць братэрства ўсходнеславянскіх народаў відавочная: у канцы XVIII ст. рэкруты не маглі заносіць сваіх песень у рэпертуар беларускай вёскі, тым больш ідэйна блізкіх да рускіх, па той простае прычыне, што першыя рэкруты родам з Беларусі ў расійскім войску з’явіліся толькі пасля другога падзела Рэчы Паспалітай (1793 г.), калі на беларускіх землях была ўведзена рэкруцкая павіннасць [6], і вярталіся яны дадому ў масавым парадку як мінімум праз чвэрць стагоддзя (такі быў тэрмін рэкрутчыны), гэта значыць, калі пачатак XIX ст. застаўся ў гісторыі. Ва ўступным слове да раздзелу “Салдацкія песні” згаданай кнігі дадаецца, што “ў некаторых салдацкіх песнях ёсць водгукі розных гістарычных падзей” [5, с. 416], але якіх менавіта, не паведамляецца.

Сюжэтна варыянты песень, запісаных Шэйнам і Пламеньчыкам, падобныя (браслаўская інтэрпрэтацыя дайшла ва ўсечаным выглядзе – без пачатковай часткі): жаўнер выязджае “Маскву ваёваць”, развітваецца з каханай, якая пасля пагібелі героя галосіць па ім. Твор выкананы ў класічных традыцыях гэтага жанру. Патэтычнае гучанне яго дасягаецца рознымі сродкамі: танічная рытміка ў звязку з сінтаксічнымі канструкцыямі (інверсіі, паўтарэнні, супрацьпастаўленні) стварае ў песні адпаведны настрой. Гэта дапаўняецца яшчэ і іншымі спосабамі: прыёмам і сімвалізацыі (напрыклад, у шэйнаўскай публікацыі фігуруе “Дунай-рэчанька” як традыцыйны сімвал нейкай мяжы, за якой знаходзіцца няродная зямля; сімвалічна і спатыканне ў варотах каня Касцюшкі, што з’яўляецца кепскай прыкметай) [7, с. 450; 8, с. 154–156], іншасказаннямі (“*Вазьмі, маці, пяску жменю, / Пасей на каменю. /*

Як той пясок узыйдзець, / Так Касцюшка з вайны прыдзець”, паралелізму (“*Ляціць пятух чэраз рэку, / Пяе кукарэку, / Я ня ўвіжу Касцюшэчкі / Ад веку да веку. / Ляціць воран чэраз морэ, / А лятучы крачыць, / А хто ж майго Касцюшэчкі / Магілу аплачыць?*”) і г. д. – з публікацыі Пламеньчыка [9]. Вобраз Тадэвуша Касцюшкі выпісаны, па слухнай заўвазе А. Каўкі, і ў Пламеньчыка, і ў П. Шэйна “экспрэсіўнымі тонамі народнага спачування і жалю” [9], таксама досыць алегарызаваўся, “заархетыпіўся”, ператварыўшыся ў вобраз напauлегендарнага, напauрэльнага гістарычнага змагара. На карысць гэтай думкі сведчыць рэзкае разыходжанне з сапраўднымі фактамі яго біяграфіі: Касцюшку не забілі, як у мастацкіх мэтах падае песня, а ўзялі ў палон, лінія кахання героя – таксама мастацкая выдумка фальклорнага твора. Такім чынам, можна лічыць, што падзеі паўстання сталі глебай для стварэння песні, а кіраўнік паўстанцаў – прататыпам яе галоўнага героя.

Нягледзячы на адносную і геаграфічную, і культурную блізкасць рэгіёнаў, дзе ў XIX ст. былі запісаны варыянты песні (Барысаўшчына і Лепельшчына), пры інтанацыйнай і экспрэсіўнай тоеснасці іх характар мае адно істотнае адрозненне: “у шэйнаўскай публікацыі заўважаецца пэўная сацыяльная і нацыянальная адчужанасць да паўстання як да чыста шляхецкага і польскага” [9]. Гэта магчыма вытлумачыць большым уплывам падзей паўстання на Лепельшчыне. Думаецца, што некаторыя прадстаўнікі гэтага рэгіёна бралі ўдзел у збройным чыне (калі такія факты маюць месца, то ўсё зразумела). У той час, калі Барысаўшчына аказалася ў стратэгічным тыле расійскіх войскаў – за Мінскам, якога паўстанцы (атрад С. Грабоўскага) узяць не рашыліся, рушыўшы на паўднёвы ўсход, да Бабруйска. На паўночным захадзе ж ад Лепеля, на Браслаўшчыне, дзейнічаў атрад славутага кампазітара М.К. Агінскага [10], таму і нацыянальны, і сацыяльны аспекты ўспрымання падзей, іх мастацкая інтэрпрэтацыя там маглі быць рознымі.

Варыянт, занатаваны Камінскім В. на Браслаўшчыне, да таго часу па нейкім прычынам застаўся без першапачатковай завязкі. Песня пачынаецца з кароткага, канстатацыйнага апісання сутыкнення шляхты і маскалёў і вынікаў гэтай падзеі. Падобныя радкі прысутнічаюць і ў публікацыі песні, зробленай Шэйнам П.

Ляжаць, ляжаць палячанькі

Па тры па чатыры.

Ляжыць, ляжыць пань Касцюшка

Ашъ падъ Бѣлым-стокомъ...

Але, у адрозненне ад абодвух варыянтаў, пазнейшы запіс мае павялічаную канцоўку са з’едлівай рыторыкай – своеасаблівай высновай адносна падзеі.

«Палячанькі дварачанькі!

Дзѣ жъ вы царства дзѣлі?

У Варшаві, ў слаўным мѣсця

На абѣдзя зъ ѣли

Палячанькі дварачанькі!

Дзѣ жъ вашъ розумъ дзѣўся?

У сабакі блізка сракі,

Падъ хвостомъ звярц’еўся. [4, с. 756].

Саркастычныя інтанацыі твора, думаецца, у дадзеным выпадку сведчаць пра ацэнку той падзеі як пэўнай авантуры. Указаная А. Каўкам прысутная ў шэйнаўскай публікацыі сацыяльная і нацыянальная адчужанасць прасочваецца і ў варыянце, зафіксаваным В. Камінскім Між тым, на Браслаўшчыне полымя паўстання шугала на ўсю моц, мясцовы люд браў удзел у збройным чыне [11]. Таму верагодна, што такія адценні, як і сама павялічаная да пачатку ХХ ст. канцоўка песні (пры страце пачатку), узніклі пазней. Такім чынам, дадзеная адчужанасць абумоўлена ў гэтым выпадку часовай адлегласцю, у ходзе якой з розных прычын – найперш ідэалагічнай асіміляцыі і культурнай русіфікацыі – паўстанне “тутэйшымі” стала ўспрымацца як польскае.

Рэцэпцыя і мастацкая канструкцыя вобраза Касцюшкі ў песнях таксама не тоесная. У лепельскім варыянце прысутнічае эмпатыя ў сувязі з трагічным лёсам героя, ступень якой значна змяншаецца ў запісанай пад Барысавам песні і, бадай, не захоўваецца да пачатку ХХ ст. у браслаўскім варыянце.

Такім чынам, як паказвае аналіз, з аднаго боку, існаванне “Беларускай песні пра Касцюшку” у розных рэгіёнах сведчыць пра іх роднаснасць як тэрыторыі адной народнасці, аднак, з іншага боку, адрозненні, разыходжанні ў інтэрпрэтацыях і ўспрыманні апісваемых падзей, а таксама ў канструяванні вобраза галоўнага героя – Касцюшкі гавораць пра неаднолькавую ступень уздзеяння

тых падзей на насельніцтва рэгіёнаў Беларусі. Адметна, што адчужанасць ад гістарычнай постаці Касцюшкі ў беларускім фальклору ўзрастае з часам: пакрысе давалася ў знакі нацыянальнае развіццё беларусаў у рамках Расійскай імперыі.

Выкарыстаная літаратура

1. Храпавіцкі, І. Погляд на паэзію беларускага люду / І. Храпавіцкі // XIX стагоддзе: Навукова-літаратурны альманах. – Мінск, 2000. – Кніга другая. – С. 171–190.

2. Шейн, П.В. Белорусские народные песни, с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями, с приложением объяснительного словаря и грамматических примечаний / П.В. Шейн. – СПб.: Типография Майкова, 1874. – 566 с.

3. Płomieńczyk. Pieśń białoruska o Kościuszcze / Płomieńczyk // Dziennik poznański. – 1882. – 23 marca. – S. 1.

4. Каминский, В. Бѣлоруссы Ново-Александровскаго уѣзда, Ковенской губерніи, въ ихъ пѣсняхъ, обрядахъ и обычаяхъ (Изъ отчета о командировкѣ съ этнографической цѣлью въ апрѣлѣ 1903 года) / В. Каминский // Филологические записки. – Воронеж, 1910. – Выпуск V. – С. 755–756.

5. Беларускія народныя песні. Са зборнікаў П. Шэйна. Склаў К. Кабашнікаў. – Мінск: Дзяржвыд БССР, 1962. – 429 с.

6. Бекцінееў, Ш. Рэкруцкая павіннасць / Ш. Бекцінееў // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М.А. Ткачоў [гал. рэд.]. – Мінск. Беларуская энцыклапедыя, 1993–2003. – Т. 6. Кн. I / Г.П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 2001. – С. 170.

7. Салавей, Л.М. Дунай / Л.М. Салавей // Беларускі фальклор: Энцыклапедыя: У 2 т. / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭн, 2005. – Т. 1: Акапэла – Куцця. – С. 450.

8. Драздоў, Ю. / Ю. Драздоў, Л. Салавей // Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўнік / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч [і інш.] – Мінск: Беларусь, 2004. – С. 154-156.

9. Каўка, А. Наш Касцюшка / А. Каўка // Голас Радзімы. – 1990. – 3 мая. – С. 7.

10. Емельянчык, У. Дыверсійныя рэіды ў паўстанні 1794 г. на Беларусі / У. Емельянчык // Спадчына, 1994, № 3. – С. 52-58.

11. Паўстанне 1794 г. [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://sosnyrest.narod.ru/1794g2.htm>. Дата доступу: 13.01.2013.

АБРАДЫ ВЕСНАВОГА ЦЫКЛУ БЕЛАРУСАЎ ЯК СПОСАБ САЦЫЯЛІЗАЦЫІ ДЗЯЦЕЙ (НА МАТЭРЫЯЛАХ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ ХІХ СТ.)

Якубінская А. Дз.г. Мінск, БНТУ

Працэс сацыялізацыі ў традыцыйным грамадстве з’яўляецца аптымальным механізмам уключэння дзяцей у сялянскую грамаду і вызначаецца міжпакаленнай трансмісіяй традыцыйнай культуры. Механізм сацыялізацыі ў традыцыйным грамадстве беларусаў другой паловы ХІХ ст. гарантаваў з’яўленне паўнаважных членаў сялянскай грамады: здаровых людзей, здольных працаўнікоў, якія ведаюць і ўшаноўваюць духоўную спадчыну сваіх прашчुरаў, прытрымліваюцца маральных норм і выконваюць законы звычайнага права. Перадача культурнага вопыту, уздзеянне традыцыі пачыналася ў сялянскім грамадстве беларусаў з моманту нараджэння дзіцяці, што і абумоўлівае цікавасць да вывучэння працэсу сацыялізацыі на першых этапах жыццёвага цыклу чалавека – перыядаў маленства і дзяцінства (ад нараджэння да 12-14 гадоў). Месца і роля дзяцей у гэтых абрадах была дакладна вызначана і абумоўлена іх сацыяльным статусам. Больш таго, сістэма абрадаў была пабудавана такім чынам, што дзіця ўсведамляла ўсю неабходнасць свайго ўдзелу ў тым ці іншым абрадзе, а таксама прававую сілу рытуала, які сімвалічнымі сродкамі вызначаў далейшы лёс яго выканальнікаў і, нават, служыў своеасаблівым каталізатарам духоўных і маральных каштоўнасцяў сялянскага грамадства.

У традыцыйным грамадстве беларусаў існавала перакананне, што ўдзел дзяцей у абрадах веснавога цыклу проста неабходны з-за іх “звышнатуральнай уласцівасці” быццам бы ўплываць на сілы і з’явы прыроды, ураджай, прыплод жывёлы. Вылучаюцца такія веснавыя дзіцяча-юнацкія святы як “Гуканне вясны”, Свята Тройцы (Сёмуха, “Зялёнае свята”) [1, с. 208–211]. Удзел дзяцей у абрадах веснавога цыклу быў накіраваны на набыццё імі поспеху ў будучай працоўнай дзейнасці, на захаванне здароўя на ўвесь будучы год. На *Грамніцы*, паводле народнага павер’я, зіма з вясной сустракаюцца, каб убачыць гэту сустрэчу і “атрымаць ад зімы ў падарунак чырво-